

Predrag Stepanović:
A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary.
The Štokavian dialect.

Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 150 oldal + 5 térképmelléklet.

Sztepanov* Predrag 1977-ben védte meg A magyarországi szerbek és horvátok nyelvjárásainak osztályozó jellemzése. A što nyelvjárás című kandidátusi értekezését. Ennek az értekezésnek a szövege jelent meg 1986-ban angol nyelven Siptár Péter fordításában.

A mai Magyarország területén élő szerbek és horvátok nyelvjárasi megoszlása tarka képet mutat. Képviselve van mindhárom nagy szerbhorvát nyelvjárás csoport. Nyugat-Dunántúlon *ča*-nyelvjárásban beszélő horvátok, a Mura alsó folyása és a Dráva középső folyása mentén *kaj*-nyelvjárású horvátok, a Duna mentén, a Duna–Tisza közén, valamint a Dráva és a Maros alsó folyása mentén pedig *što* nyelvjárásban beszélő szerbek és horvátok (saját elnevezésük szerint: horvátok, illetőleg bosnyákok, sokacok, bunyevácok és rácok) laknak. E nyelvjárások tüzetes feldolgozása mindeddig nem történt meg. A *što*-nyelvjárást illetőleg a szerző most pótolta a hiányt: elkészítette a magyarországi szerbség és horvátság első nyelvjárasi monográfiáját, túlnyomó részben saját helyszíni gyűjtése alapján.

A monográfia szerkezeti tagozódása a következő. A rövid bevezetés (Introduction. 7–9) után a szerző három fejezetben általános kérdésekkel foglalkozik, mégpedig a magyarországi szerbhorvát nyelvjárások kutatásának eddigi eredményeivel (Previous results of research into the Serbo-Croatian dialect of Hungary. 11–13), a szerbhorvát nyelvjárások osztályozásának problémáival (Some problems of the classification of Serbo-Croatian dialects. 14–17), valamint a magyarországi szerbhorvát nyelvjárásoknak és a jugoszláviai szerbhorvát nyelvjárásoknak az összevetésével (Serbian and Croatian dialects in Hungary plotted against Serbo-Croatian dialects in Yugoslavia. 18–27).

A monográfia törzsanyagát az a tíz fejezet alkotja, amely a magyarországi *što* nyelvjárás csoport egy-egy alcsoportját vagy nyelvjárását mutatja be.

A negyedik fejezetben (The Serbian dialect of Baranya Country. 28–45) a szerző a baranyai szerbek (Mohács, Lippó, Bezedek, Sárok, Magyarbóly, Ilocska, Villány, Beremend, Borjád, Nagybudmér, Töttös, Dunaszekcső, Somberek, Erdősmecke; Tolnában: Medina) ún. kelet-hercegovinai típusú nyelvjárását mutatja be. E nyelvjárás hangsúlyrendszere radikálisan új-*što* jellegű. A hosszú *jat* reflexe rendszerint *ije*, a rövid *jat*-é pedig *je*, a nyelvjárás tehát *ije*-z. A baranyai szerbek szókincsében bizonyos jellegzetes turcizmusok találhatók, pl. *avlija* 'udvar', *ćuprija* 'híd', *odžak* 'kémény', *pēndžer* 'ablak', *pēškīr* 'törülköző', *sokāk* 'utca' stb. Érdekességként említést érdemel két mohácsi településrész-megjelölés: a református magyaroktól lakott városrésznek *Kálvīni* (tkp. 'kálvinisták'), a katolikus vallású magyaroktól lakott városrésznek pedig *Mádzāri* (tkp. 'magyarok') a szerb (és horvát) neve.

Az ötödik fejezetben (The Croatian dialects of Baranya Country. 46–64) a szerző a baranyai horvátok nyelvjárását vizsgálja meg. E nyelvjárás nem olyan egységes, mint a baranyai szerbeké. A bosnyák (Szalánta, Pogány, Németi, Szökéd, Áta, Szöke, Pécsudvard, Kökény, Szemely) és a feltételesen „bosnyákul beszélő”-nek nevezett sokac (Lóthárd, Birján, Belvárdgyula, Töttös, Kásád, Alsószentmárton, Nagykozár, Magyarsarlós, Kátoly, Olasz, Maráza, Erdősmárok, Monyoród, Versend, Lánycsók, Mohács) helységek hangsúlyrendszere öthangsúlyos, vagyis az irodalmi nyelv négy hangsúlyán (ř rövid eső,

* A szépíróként és műfordítóként is tevékenykedő szerző eredeti, anyakönyvezett családneve *Sztepanov* volt. A *Stepanović* nevet írói névként használta azért, hogy félreérthetelenné tegye szerb voltát. A *Cmenanoe* [= Istvánfi]-féle családneveket ugyanis sokan orosz vagy bolgár családnévnek vélik. Nemrég a szerző hivatalosan is *Stepanović*-ra változtatta–szerbesítette a nevét.

ñ rövid emelkedő, ű hosszú eső, ű hosszú emelkedő) kívül fakultatívan bár, de gyakran előfordul az akut (ŕ) is. Ezek a nyelvjárások kétséget kizárólag kelet-boszniai típusúak, bár szlavón elemeket is találni bennük. A többi baranyai horvát nyelvjárás hangsúlyrendszere négyhangsúlyos, a hangsúly helyét illetően azonban nagyon az eltérések. A *jat* reflexe tekintetében ugyancsak rendkívül tarka a kép. A *je-ző* reflexen kívül található *i-ző/je-ző*, *i-ző* és *i-ző/e-ző* nyelvjárás is. Morfológiai tekintetben kevesebb az eltérés az egyes dialektusok között.

A hatodik fejezet (The local dialects of Dusnok and Bática. 65–73) a Kalocsától délre fekvő Dusnok és Bática horvát lakosságának nyelvjárását mutatja be. Az itteni horvátok, akik magukat rácoknak nevezik, sok archaikus vonást őrző északkeleti szlavón nyelvjárásban beszélnek. A *jat* rendszerint megőrzi fonológiai individualitását. Reflexe olyan zárt *e*, amely leginkább a magyar *é* hanghoz hasonlít, ellentétben az eredeti *e*-vel és az ősszláv előlépzett nazálisból lett *e*-vel, amely teljesen nyílt. Vö. *lēs* 'koporsó' és *lēs* 'hím róka', *svēt* 'világ' és *svēt* 'szent'. Sok itt a magyar jövevényszó is; vö. *fõvāgõ* 'favágó', *kükorica* 'kukorica', *gõja* 'golya', *hālõv* 'háló' *sëntjānosõbgār* 'szentjánosbogár', *mõl* 'moly', *jõsāg* 'jóság, barom', *cõtõrnia* 'csatorna', *çikõv* 'csikó', *bika* 'bika', *mēhes* 'méhes', *mālna* 'málna' stb.

A hetedik fejezetben (The Croatian local dialect of Felsőszentmárton. 74–82) a felsőszentmártoni horvátok Dráva menti *e-ző* nyelvjárását mutatja be a szerző. E nyelvjárás szlavón típusú, de előfordulnak benne *kaj* elemek is. (A szomszédos Lakócsa és Szentborbás *kaj* nyelvjárású.) A község lakossága a legutóbbi időkig kizárólag horvátokból állott; az újabban beköltözött néhány magyar család is már többé-kevésbé elsajátította a horvátot. A magyar nyelvi hatás csekély: a *ć* és *đ* is keményen hangzik, *s* nem lágyan, magyar módra (*t'*, *d'*), mint sok helyt másutt. Hangsúlyrendszere régi típusú, alapjának véve háromhangsúlyos rendszer, előfordulnak azonban emelkedő hangsúlyok is, valamint az ún. saltans (Hamm szerint: poludugi saltans, ŕ). A szóképzésre a deterioratív (lényegileg augmentatív) származékok jellemzők. Keresztneveknél: *Mānda* :> *Mandēna*, *Kāta* :> *Katēna*, *Māra* :> *Marēna*, *Jēla* :> *Jelēna* (!), *Rūza* :> *Ružēna*, *Ēva* :> *Evēna* ~ *Jevēna*, *Jõzo* :> *Jožina*, *Mārko* :> *Markēna*, *Īvo* :> *Ivina*, *Đuro* :> *Đurina*, *Pāvo* :> *Paviša*. Nagyon gyakori a *Šimara* családnev. Ehhez l. *Šima* keresztnév :> *Šimara* vagy *Šimāra*.

A nyolcadik fejezetben (The local dialect of Hercegszántó. 83–89) a Bajától délre fekvő Hercegszántó *i-ző* típusú szlavóniai nyelvjárásával ismerkedhet meg az olvasó. A faluban lakó szerbek és horvátok (sokacok) nyelvjárása nem különbözik egymástól. A hangsúlyrendszer itt is háromhangsúlyos, de az akutot gyakran hosszú eső hangsúly váltja fel, s előfordulnak emelkedő hangsúlyok is. A hosszú és rövid *jat* reflexe egyaránt *i*. Sajátos szóképzéltbeli archaizmus az *u* *rubinice* 'egy szál ingben'. Az 'ing' jelölője egyébként a *košula*.

A kilencedik fejezet (The dialect of Bunjevac in Bácska. 90–103) a bácskai bunjevacok (Baja, Bajaszentistván, Vaskút, Gara, Katymár, Csávoly, Felsőszentiván, Mátételke, Bácsalmás, Csikéria, Tompa, Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Mélykút) nyugat-hercegovinai típusú, vagyis új-*što* hangsúlyrendszerű, *i-ző* nyelvjárását ismerteti. A *i-zéstől* és néhány morfológiai jellegzetességtől eltekintve a bácskai bunjevacok nyelvjárása lényegében az irodalmi állapottal egyezik. A szókincs sajátosságai közül figyelmet érdemel a *Sřblin* 'szerb ember', *bāco* 'apa' és *nāna* 'anya'.

A tizedik fejezet (The Serbian dialect of Bánát and the Trans-Tisza Region. 104–106) a bánági és tiszántúli szerbek (Szőreg, Újszentiván, Deszk, Magyarcsanád, Battonya) nyelvjárásával foglalkozik. E nyelvjárás egyenes folytatása a Bánág jugszláviai részén beszélt sumadlija-vajdasági típusú nyelvjárásnak. Új-*što* hangsúlyrendszerű, *e-ző* nyelvjárás ez. Román hatásra utal a nyelvjárás szintaxisának egyik feltűnő vonása, mégpedig az, hogy a hely kifejezésére szolgáló, hol? kérdésre felelő esetet gyakran az irány kifejezésére szolgáló, hová? kérdésre felelő eset váltja fel: *bio sam ű Desku* [= Deszken voltam], *stõjŕ u vrāta* [= a kapuban áll] stb. A szókincs sajátossága a *zõb* 'zab' (az *olvas* 'ua.' helyett) és a *lēs* 'koporsó' (a *sānduk* 'ua.' helyett).

A tizenegyedik fejezetben (The Serbian local dialects of the Budapest Region. 117–126) a Budapest környéki szerbek (Dunapentele, Rácalmás, Százhalombatta, Lórév, Szigetcsép, Budakalász, Pomáz) nyelvjárását vizsgálja a szerző. E nyelvjárás ugyancsak a šumadija-vajdasági nyelvjárással tartozik össze. Azonban a *jat* reflexe bizonyos esetekben *je*, ami a kelet-hercegovinai nyelvjárás hatására mutat. A magyar szókincs hatása főleg a legújabb rétegben észlelhető (*birka, úrhajós, vízibusz, vonat* stb.).

A tizenkettedik fejezetben (The Serbian dialect of Csobánka. 127–134) a Csobánkán élő szerbek nyelvjárásával foglalkozik a szerző. E nyelvjárás az utóbbi időben nagy változásokon esett át, de a legidősebbek beszédében még határozottan felfedezhető a kosovo-resavai alap. A fiatalabb nemzedék a pomázi nyelvjárást használja nemcsak szülőfaluján kívül, hanem azon belül is. A régi csobánkai nyelvjárás hangsúlyrendszere régi típusú, a *jat* reflexe *e* (olykor *je*), a hangsúly utáni hosszúságok megrövidülnek stb. Ma már nem hallani a *starěji* 'öregebb' típusú középfokot, amelyet Belić 1910-ben még jegyzett. Helyette *stariji* használatos.

A tizenharmadik fejezet (The Croatian local dialects of the Budapest Region. 135–141) a Tökölön, Érden és Ercsiben élő, magukat rácoknak nevező horvátok nyelvjárását tárgyalja. A hangsúlyrendszer új-*što* típusú, a *jat* reflexe tekintetében viszont eltérések tapasztalhatók. Tökölön elsősorban *je-ző* reflex fordul elő gyakori *i-zéssel*, de Érden és Ercsiben az *i-zés* csaknem általános. A tököliek nyelvjárása tehát a kelet-hercegovinai *je-ző* és a nyugat-hercegovinai *i-ző* nyelvjárás keveredésének fogható fel, az érdiek és ercsiek nyelvjárása viszont a bácskai bunyevácokéhoz hasonlóan *i-ző* típusú. A magyar jövevényszavak száma Érden és Ercsiben nagyobb, Tökölön kisebb. A szerbhorvát *pesak* 'homok' helyett Tökölön az oszmán-török eredetű *kümsala*, Érden és Ercsiben pedig a magyarból átvett *hömök* ~ *ömök* használatos.

A tizenegyedik fejezetben (Conclusion. 142–143) a szerző összegezi kutatási eredményeit. Megállapítja, hogy a Pavle Ivić és Dalibor Brozović felfogása szerinti hét *što* nyelvjárásból Magyarországon csupán a Crna Gora területére korlátozódó zeta-lovceni dialektus hiányzik. A megmaradó hat nyelvjárás közül Magyarországon a szlavóniai a dusnoki, bátyai, felsőszentmártoni és hercegszántói dialektusok képviselik. Kelet-boszniai nyelvjárásban Magyarországon elsősorban a baranyai bosnyákok és — kisebb részben — a baranyai sokacok beszélnek. A baranyai sokacok nagyobb részénél a kelet-boszniai nyelvjárás keveredett különböző *i-ző* nyelvjárásokkal. Az újabb *i-ző* vagy nyugat-hercegovinai nyelvjárásban Magyarországon elsősorban a bácskai bunyevácok beszélnek, de ide sorolható az érdi és ercsi rácok dialektusa is. A kelet-hercegovinai nyelvjárás legtipikusabb magyarországi képviselői a baranyai és a medinai szerbek, míg a tököli dialektus a kelet-hercegovinai és az újabb *i-ző* nyelvjárás keveredésének mondható. A šumadija-vajdasági nyelvjárást Magyarországon a bánági és a tiszántúli szerbek, valamint a Pest-környéki szerbek beszélik, ez utóbbiak azonban jellegzetes eltérésekkel. Végül a kosovo-resavai nyelvjárás maradványait egyetlen községben, Csobánkán találjuk meg.

Az izléses kiállítású kötetet irodalomjegyzék, az értekezésben említett magyarországi helységek kétnyelvű, szerbhorvát–magyar és magyar–szerbhorvát jegyzéke, valamint öt áttekintő térképvázlat zárja le.

A magyarországi szerbhorvát dialektológia értékes monográfiával lett gazdagabb. Bárcsak hasonló színvonalon elkészülne a magyarországi *kaj-* és *ča-*nyelvjárás osztályozó jellemzése is.

Utószó. Szakkörökben a monográfiát elismeréssel fogadták. Ennek jele az is, hogy újra kiadták szerb nyelven: Predrag Stepanović: Govori Srba i Hrvata u Mađarskoj. Štokavsko narečje. Gornji Milanovac–Novi Sad–Beograd 1994. (Studije o Srbima. Sv. 5.) Az új kiadást 1994. október 25-én Pavle Ivić, Jovan Jerković és Nyomárkay István professzorok mutatták be a budapesti Kossuth Klubban.

KISS LAJOS